

БИОГРАФИЯ НА ЕДНО СТИХОТВОРЕНИЕ (95 години от рождението на Димчо Дебелянов)

ВАЛЕНТИНА РАДИНСКА

Понякога насаме с малкото томче стихове на онова непрежалимо момче, превърнато по волята на съдбата в пушечно месо, ми се иска да извикам за него тъй, както един философ беше казал за Вагнер: „Изобщо човек ли е Дебелянов? Не е ли той една болест?“ Бих добавила от себе си — неизлечима. И в постоянната ѝ, едновременно мъчителна и сладостна треска, в която тъне възпаленото ти съзнание, се ниже върволица от картини и видения, преодолели времето и смъртта, заключени и спасени между черните, трептящи на белия лист букви. Понякога като отплата за будунането над страниците и техните тайни някое от виденията се отделя, приближава се мълчаливо и застава неподвижно и няма като статуя, която моли да ѝ бъде вдъхнат живот.

Така се случи с „Гора“. Винаги ме е омагьосвал плавният, необикновен ритъм на стихотворението, преливащата алитерация, странните, звучащи като закланни думи, извадени като че ли от непознати дълбини на народната реч. Знаех го наизуст и понякога най-неочаквано то се стрелваше в главата ми, зазвучаваше за миг, просвистяваше като тънка зелена стрела и изчезваше, без да мога да видя накъде е отлетяла и каква посока ми е показала. Оставаше у мен само ведрият и свеж полъх на голямата Гора. Онази „кукичка“, за която винаги се е закачвал погледът ми, е била именно тази главна буква „Г“ в началото на Гората. Дразнеше любопитството ми и с острото си ченгелче човъркаше съзнанието ми дълги часове.

Не можех да повярвам нито че „Гора“ е от ония произведения на Дебелянов, „които не са свързани пряко с личните му преживявания“, нито пък да се задоволя с обяснението, че „след като нахвърля миража, след като ни въвлеча в атмосферата на тази надреална гора, поетът остава заключен в собствената си субективна мечта“. Още по-малко ме успокояваше мисълта, че в стихотворението „е изпълнена идеята за абсолютното успокоение“. На първо време се заех да установя кога е написано стихотворението. В последното издание на Дебеляновите стихове — двутомника от 1970 г. — се отбелязва, че „Гора“ е написано през 1912 г. Това твърдение се основава на спомена на Николай Лилиев: „... помня го през лятото на 1912 г., ... напусна с Гьонча Белев София и се оттегли при свой приятел лесничей в планината, отгдето изпращаше първите варианти на „Гора“, на „Да се завърнеш в бащината къща. . .“ За жалост обаче ще трябва да се признае, че точната и прецизна памет на Лилиев този път му е изневерила. Той — като никога! — е сбъркал годината. Това личи не само от спомените на Гьончо Белев (който пък като никога е улучил точната дата на събитието, може би защото е документирана), но най-вече

от писмата на самия Дебелянов. От тях става ясно, че те с Г. Белев са били в „планината“, т. е. в местността „Беглика“ над Батак не през 1912, а през 1914 г. Да се обърнем към документите:

„Самоков, 6. VIII. 1914 г.

Аз напуснах вече „Беглика“, мили Николай. . . — пише Дебелянов до Ли-
лиев, току-що слязъл от планината.

Писмо от 31. V. 1914 г. до Мария Дебелянова, изпратено от Батак: „Ето,
по тия места обитава нашата бохемска милост. Слязохме днес в Батак. . .
Засага съм добре, но по-нататък навярно ще настанат усилни дни.“ Явно Дебе-
лянов се готви да стои дълго в Родопите, защото в същото писмо моли сестра
си да му изпрати пари, „когато намериш за удобно“.

А ето и редове от колективното писмо на Подвързачов, Дебелянов, Г. Рай-
чев и Ив. Бояджиев до Н. Лилиев, датирано от 18. VIII. 1914 г. „ . . по случай
идването на г. Дебелянов от родопските му дворци, бързаме да те поздравим. . .“

Гьончо Белев пише в спомените си: „През май 1916 той ми писа от по-
зицията: . . . На този ден преди две години тръгнахме за „Беглика“. Велико-
лепен спомен, нали? Още ми е мъчно за гората.“

Но Г. Белев, улучвайки точната година, прави друга грешка (впрочем
спомените му за Дебелянов гъмжат от фактологични грешки) — пише, че там,
в „Беглика“, през 1914 г. Дебелянов написва „Гора“. Но тъй като стихотворе-
нието е напечатано във в. „Смях, бр. 110 от 29. IX. 1913 г., очевидно е, че то
не може да бъде написано една година, след като е публикувано. Ясно е, че на
„Беглика“ е подтикът за написването на стихотворението и то е написано преди
отиването на двамата другари там.

Какви са другите възможности? Ако се поровим в писмата на Дебелянов,
ще видим, че през юли 1913 г. той е бил в Бяла планина. В едно писмо до
сестра му Мария оттам четем: „Великолепно е из планината.“ На 27. VI. 1913 г.
Димчо Дебелянов изпраща на Н. Лилиев в Стара Загора писмо от Самоков,
където „Писарствувам в комендантството“. Явно направо оттам той е заминал
за Бяла планина, откъдето на 11 юли пише споменатото писмо до сестра си
Мария, в което се възхищава от планината. И тъй като нямаме никакви осно-
вания да допуснем, че стихотворението е написано през 1912 г., редно е да
предположим, че то е създадено през юли и публикувано в края на септември
1913 г., и ако е имало пряк подтик за написването му, това не е „Беглика“, както
твърдят Г. Белев и Н. Лилиев, а Бяла планина.

В същност, за да се приближа към темата, която е център на моите тър-
сения, ще трябва временно да се отклоня от нея, да се върна малко назад и
да намеря първите й симптоми в творчеството на поета. Сред стихотворенията
на Димчо Дебелянов, непечатани приживе, има едно, озаглавено „Самотници“.
След първите четири реда, обърнати към самотния бор, който расте на върха
на планината — „страж забравен“, идват следните четири:

„ . . и върна ли се нявга в праховете
на силний град, и в гмежа сам остана,
утешно твоят спомен ще ми свети,
и ще успива всяка нова рана.“

Темата за бягството от града („О, тази малка и зла София“), за противо-
поставянето му на природата не е нова за Дебелянов. Но като чели в това малко
стихотворение образността за пръв път е конкретизирана по такъв начин —
„в праховете на силний град“, „твоят спомен ще ми свети / и ще успива всяка
нова рана. . .“ Градът е „силен“, в неговите „прахове“, в неговия „гмеж“ чо-
век може да се изгуби и да остане сам — и на всичко това е противопоставен

споменът за един самотен бор, който се извисява навърх планината, „терзан от бури“.

За датата на написването на това стихотворение има спорове. Лилиев твърди, че е написано през 1912 г. и е посветено на Пенчо Славейков. Друг свидетел — Тихомир Павлов — си спомня, че е написано през есента на 1913 г. и е поднесено на Н. Йонков-Владикин като подарък. По загатването на темата, за която току-що стана дума, е ясно, че „Самотници“ е предшествувало написването на „Гора“, тъй като именно във второто стихотворение темата е доразвита и осмислена в други категории. „Самотници“ е само първата нота от великолепената симфония за природата, постигната в „Гора“. Но за това по-нататък; сега по-важно е да се установи откъде е дошла тази тема, по-точно какво е подхранвало растежа на тази тема, без друго близка и актуална за Дебелянов, какво е изиграло ролята на първоначален тласък в замисъла на това великолепно стихотворение, написано така любовно и така хармонично, с плавния си, широк ритъм, с неподражаемото дебеляновско откривателство на метафори и неочаквана образност? Критическата литература е единодушна — това стихотворение принадлежи към групата на дезертиралите от връзката си с живота творби на поета, то е плод на въображение и мечта, но не и на нещо преживяно. „Великите книги — пише Хайнрих Ман — притежават свой живот, който авторът им нито може да измени, нито да предвиди. Те знаят повече от него. Те сами творят, те достигат по-далече, отколкото той би могъл.“¹ Не само големите книги, но и всяка голяма творба надживява краткия човешки живот на автора си и продължава да носи през времето своите и неговите тайни. И ние сме длъжни да ги разберем. Не вярвам на нищо, което съм прочела за „Гора“. Не вярвам, че това стихотворение не е дошло от нещо преживяно, може би литературно, но изстрадано и намерило отглас в душата на поета. Ето защо ще си позволя да имам друго мнение по този въпрос. Струва ми се, че успях да открия подтипа за написването на това стихотворение — той е заключен в една от любимите книги на Дебелянов: романа на Кнут Хамсун „Пан“.

Малцина писатели приживе са имали такава популярност като Хамсун. Роден като Кнут Педерсен през 1859 г., взел за фамилия името на място, близко до селото му, в края на миналия и началото на нашия век Хамсун е един от най-превежданите и четени писатели. Неговите произведения запълват подпистиците на всевъзможни периодични издания, виждат бял свят като премии на различни библиотеки, множат се като отделно подвързани брошури и томове, заливат четящата публика с един възрожден романтизъм, така близък и актуален за онова време. Духът на епохата ражда своите писатели, художници, композитори, своите книги, картини и музика. Дошло е време да се преоценят, да се низвергнат и стъпчат много устойчиви дотогава естетически ценности и техните понятия. Европейското изкуство тръгва по нови пътища, то е призовано да култивира нови усещания, да проправя пъртини за нови чувства, да ги утвърждава. Светлината в книгите, картините и музиката е помрачена от сенките на съмнението; появява хлад, скръб и тревога, темата за дисхармоничността на света е постоянен гост в изкуството. „През втората половина на XIX в. — пише К. Кларк — чувството за срам от състоянието на обществото се засилва. Вместо благотворителна дейност възниква потребността от изкупление.“² За пример дава живота и картините на Ван Гог, който според него е израз най-пълно от всички това в рисунките, писмата и смъртта си. Поотрасналият вече символизъм като закъсняла вълна плисва към Русия, залива и Балканите.

¹ Х. Ман. Нището, с. 15.

² К. Кларк. Цивилизацията. С., 1977, с. 376.

„Без символ няма произведение на изкуството“ — заявява в 1896 г. Метерлинк, а в 1910 Александър Блок констатира: „Край. Символизмът вече го няма. Останали ние, поетите.“ В същата 1910 г. бягството и смъртта на Толстой бележат с кръвав белег противоречивия характер на времето.

Под лъчите на този духовен климат в ръцете на българската четяща публика попада романът „Пан“, излязъл на бял свят през 1894 г. Диалогът му с времето е превъзходен, отговорът на всички въпроси е блестящо премерен. Жадната, изсушена от безкрайните, безплодни робски векове почва на българския културен живот пие до премала благодатния, жителен сок на европейското изкуство, което с пълна мощ прониква в страната. С невероятна за онова време бързина нашата интелигенция научава за последните събития в духовния живот на Европа; оглушават я и я ослепяват фойерверките от имена и заглавия, провъзгласявани за велики, големи, гениални. И може би само тази жажда и запазената способност да се учудва и радва с незакърнели сетива я предпазват от ниското самочувствие на закъсняла и неосъществена интелигенция. Кнут Хамсун е един от нейните любимци, неговите „Мистерии“, „Виктория“, „Благодатта на земята“, „Мечтател“ и особено „Пан“ са измежду най-четените, настолни книги на поколението писатели, които се прекланят пред Пенчо Славейков и френските „прокълнати поети“, които наблюдават с младежко подозрение и възхищение Вазов и пропиляват нощите си из софийските кръчми без пукната пара в джоба. И самата фигура на Хамсун ги привлича. „Норвежкият писател Кнут Хамсун — пише в издадената у нас през 1909 г. брошура „Северни писатели“ Ф. Попенберг — напълно подлежи на характеристиката, с която Ерик Харлебен описва стария епиграмик Логау, като казваше, че той вследствие благородството на своята натура и изтънчеността на своите чувства е безпомощен пред живота, но издига глава пред всичко, що го окръжава. Тая именно безпомощност и туй превъзходство над хората са отличавали винаги поета от тълпата“ (с. 43). Това напълно съвпада с тогавашните изисквания за облика на твореца.

„Пан“ излиза на български език като премия на Универсална библиотека вероятно през 1909—1910 г. Издадена е в Кюстендил, в печатницата на братя Дюлгерови, преведена от Ал. Симеонов, придружена с предговор от преводача, датиран 4 юли, 1908 г. гр. Лом.³

За онази група млади български литератори, към която по това време принадлежи Дебелянов, името на Хамсун е на най-висока почит. А самия него „Пан“ завладява от първата среща и продължава да му влияе и да го провокира до края на живота му.

Мария Дебелянова си спомня: „Обичаше да чете „Пан“ от Хамсун и гласно се възхищаваше от някои места.“

К. Гълъбов пише: „... „Пан“ и „Виктория“ четяха с възторг и Вл. Балдер, и Димчо...“ (с. 54).

Гьончо Белев си спомня за тяхното пребиваване в Родопите през 1914 г. „Чатъмът беше тихо, закътано място, където, както казваше Димчо, сякаш изведнъж ще се яви Хамсуновият Томас Глан“ (с. 109).

Тихомир Геров, другар на Дебелянов през последния период от живота му на фронта, пише: „... „Пан“ — една книга, чието въздействие върху му беше най-силно и продължително...“ (с. 171).

С какво романът на норвежкия писател така силно е впечатлил чувствителното съзнание на поета? Най-вероятно — с отглас от собствените му мисли, с отговор на някои важни въпроси, дълбоко вълнували и терзали самия Дебелянов по онова време пък и до края на дните му. И най-вече с оня възторжен и неподражаем култ към природата, така обичана и от самия него!

³ По-нататък цитираните места от „Пан“ са по превода на К. Константинов.

„Когато бях учителка в село Долна баня, Димчо често ми идваше на гости — пише сестра му Мария. — През пролетта и лятото той обичаше да спи до купите от сено. — По-добре се чувствавам там — ми казваше той, — цяла нощ дишам благоуханията на билките и цветята, а над мен е бездънното звездно небе и нощта“ (с. 26).

Нека си спомним колко пъти Димчо Дебелянов най-неочаквано дори и за себе си напуска града и тръгва за някоя планина, колко възторжени и свободни са писмата, които пише оттам, колко любовни са спомените му за времето, прекарано сред природата, колко го вълнува тя! „Един път отидохме в гората Еледжик между Ихтиман и Пазарджик — пише в спомените си Йордан Тодоров. — Когато се стъпни, Димчо сбора сухи клони и шума и на една малка полянка запали буен огън. Някои от компанията бяха заспали. — Как можете да спите — викаше Димчо — при тази голяма красота! — И ни будеше да гледаме как изглеждат дърветата, облени от светлината на огъня“ (с. 76).

И — отново да се обърнем към спомените на Г. Белев: „Сред гората Димчо беше вече в своята стихия. . . Ние по цял ден скитахме из гората, хранехме се по дъскорезниците. . . Отпосле, в София, той непрестанно говореше за гората“ (с. 111).

А самият Дебелянов в писмо от 6. VIII. 1914 г. до Н. Лилиев, веднага след слизането си от Родопите, пише: „Не ми се ходи в този проклет град, но няма де на друго място да се отиде“ (с. 71, т. II).

Този „проклет град“, тази „малка и зла София“, която като магия привлича Дебелянов, същевременно го и отблъсква. И то не заради друго, а най-вече за това, че там, сред големия въртоп, всички планове на поета за един по-друг, по-спокоен и творчески живот пропадат. Ти знаеш — пише той на сестра си Мария през 1911 г., — че аз в София по стар навик живея много неспокойно и често не намирам време да пиша даже едно писмо.“ Но има и нещо друго — всички творчески и лични, човешки разочарования на Дебелянов са свързани именно с този град, с огромната му мелница, с материалните нужди, които поражда животът в него, с големите страсти и големите пороци, с отчуждението и неразбирателството между хората. Дебелянов никога не е бил голям оптимист, черното крило на съмнението не само в собственото творческо осъществяване, но и в бъдещето на творбите му често хвърля мъчителна сянка върху душата му. Въпреки че е непрекъснато в компания, с приятели, които го обичат и ценят таланта му, той почти винаги се чувства самотен и неудовлетворен от живота си, с мъката по някакъв друг живот, който би могъл да води, но за който няма сили. Претърпените разочарования в любовта засилват тези нотки у поета. Съкрушени са най-високите му идеали, съборени са кулите от слонова кост, чистите трепети на неукрепналата му душа са опръскани с кал. Той все по-често започва да се оплаква в писмата си до приятели, става все по-нервен и нетърпелив в очакването на някаква промяна, която не идва. „Едно време въярвах в стихотворството — пише той до Н. Лилиев на 27. V. 1910 г. — Просторът, който би се разкрил пред мене, когато изляза на свят, мислех тогава, ще ме опияни и ще ми даде нова мощ за нови устреми. Това мина. Нужно ли е да ти повтарям, че извинен, сега аз считам това за детинска, дребнава мечта, и че даже да бях станал всесветска знаменитост — говоря за търсенето на слава, — не бих бил задоволен. След това аз повярвах във всецелителната сила на любовта. То минава, ако не е минало вече. Виждам сега, че аз много съм очаквал и затова дочаканото ме разочарова“ (с. 45).

„Ден из ден аз умирам като ч о в е к — пише той в друго писмо до Лилиев, — защото глупея, издребнявам и оставам назад във всяко отношение.“ Разбира се, целият този безпощаден песимизъм по отношение на собствената личност трябва да се възприема само като резултат от голямата самовзискателност на

Дебелянов, от неговото разбиране за максимум на творческото осъществяване. Голямата дарба се е съпротивявала на всеки пропилян ден, на всяка прахосана бохемска нощ, на всяко отлагане и протакане в писането. „От момента, в който започнем да изпитваме бедствията на културата — пише Шилер, — ние болезнено копием да се върнем обратно и в далечната чужбина на изкуството чувваме затрогващия глас на майката (природата —б. м.).“⁴ Стремещът на Дебелянов да скъса с всичко това, което така го обезкуражава и мъчи, желанието му да избяга някъде, да се поддаде на властния зов на майката-природа, да се скрие там, където ще може да работи с пълен творчески и човешки капацитет, прозират не само в писмата му, но и в стиховете. Балзак беше казал, че творецът не се разкрива напълно нито в писмата си, нито дори в дневниците си. Той се разкрива напълно само в творбите си. Онова непосилно чувство за вина, което е разяждало като ръжда душата на поета, онова отвършане от първоизвора и корените на живота, което той е смятал за престъпно и наказуемо, са давали тласък на желанието му — да избяга от мястото, където съдбата е стоварила върху плешите му непоносимия товар на пълното разочарование.

Именно поради това появата на Томас Глан — главния герой на „Пан“ — в зрителното поле на Дебелянов е така впечатляваща и го е потресла завинаги. Един човек, надмогнал суетата на светския живот, оттеглил се в далечните северни гори, намерил дори смъртта си в горите — този път индийските, — с целия си душевен заряд, с всичките нюанси на мисълта и чувствата си е отговарял на една неосъществима мечта на Дебелянов. И този образ, изваян филигранно на фона на обожаваната природа, описана с такава любов и преклонение — каква по-голяма примамка за пристрастието на поета! Той стига даже дотам, че прави паралели между своя живот и този на Хамсуновите герои. „Той откриваше сходство между собствените си преживявания и тия на някои от героите: Йохан („Виктория“) и Глан („Пан“). . . Подобно на Томас Глан той търсеше отдушник на потискащата го вътрешна раздвоеност сред природата“ — пише Тихонир Геров.

Мисълта за дисхармоничността на света, чувството за неуютност, съпътстващи поета в реалния живот, споменът за минали огорчения и предчувствието за бъдещи поражения действително се приближават до оня „модел“, по който Хамсун изгражда Томас Глан. Както за Хамсун, така и за неговия герой може да се каже: „... пълна безпомощност пред всекидневните явления на живота, пълна зависимост от външните условия, пълно безсилие пред грубите изисквания на материалните нужди и такава изтънченост на чувството, която по-силно, отколкото у другите, реагира на явленията, по-силно възприема висшата наслада, но и също тъй силно и по-дълбоко страда от всички стеснения и прегради“⁵.

Без да изпреварвам заключителните изводи, още тук ми се иска да подчертая, че без съмнение отношението на Дебелянов към природата може да бъде класифицирано и формулирано по следния начин: това не е първичното влечение и привързаност на човека, който въобще не се е откъсвал от лоното на майката-природа: напротив — това е отношението на отпадналия от природата човек, откъсналия се от нея и залутан в дебрите на изкуството неин син, който страда по нея, който с нейните великодушни мерки мери студените дни на цивилизацията, в която е принуден да живее и който е угнетен от потресаващите несъответствия между естеството и културата. И най-после можем да кажем с думите на Шилер: „Тъй като този интерес към природата се основава на една идея,

⁴ Ф. Шилер. Естетика. С., 1981, с. 589 — статията „Върху наивната и сантиментална поезия“.

⁵ Ф. Попенберг. Пос. съч., с. 43.

той може да се събуди само в духове, които са възприемчиви за идеи, това значи в морални духове.“⁶

Не се наемам да предполагам кога и по какъв начин у Дебелянов е възникнал замисълът на „Гора“. Най-вероятно е това да е станало спонтанно. Във всеки случай, като знаем, че всичко, което е писал поетът, е отклик на нещо преживяно и изстрадано, можем спокойно да допуснем, че любовта му към природата и идеалите, заключени в нея и олицетворени чрез нея, са търсели отдушник в стихотворение. Когато твърдя, че литературният подтик за написването на „Гора“ е дошъл от „Пан“, в никакъв случай не искам да бъда разбрана погрешно. Най-много се страхувам от мисълта, че Дебелянов може да изглежда като един обикновен интерпретатор на Хамсун, и още по-лошо — като подражател. Когато защитавам позицията, че съществува начален гласък, даден от „Пан“, това означава, че „Гора“ е отговор на Хамсуновото произведение и че стихотворението на Дебелянов не „подпява“ на романа, а влиза с него в диалог, за който тепърва ще става дума. Ще имаме възможност да видим и по какъв начин поетът противоречи на романиста, уважавайки неговото мнение, но и защищавайки своята позиция.

„Само на поезията е позволено да разказва своите сънища“ — тази мисъл на Кийтс може да съпътствува проследяването на един осъществен чрез средствата на поезията сън, който Дебелянов е сънувал, пребивавайки в прекалено реалните кошмари на живота. Неслучайно и в стиховете му се среща така често думата „сън“, „сънища“ като нещо тайнствено и мечтано, което може би ще донесе тъй жадваната разгадка на съществуването. Този сън за убежище, който разказва Дебелянов в „Гора“, е толкова ясен и логичен, толкова възторжен, така изпълнен с надежди и желания, толкова точен, че за него можем да кажем с думите на Марина Цветаева, които продължават мисълта на Кийтс: „Чистата лирика е само запис на сънищата и усещанията ни. Колкото лириктът е по-голям, толкова записът е по-чист.“

„Записът“ на Дебелянов е не само безпогрешен, той се отличава с изящество и изобретателност, подхранвани от виталността на въображението му. Стихотворението „Гора“ е не само чиста и звънка лирика, то е един химн, изпят в чест на природата, и същевременно между редовете на тази осанна поетът е успял да разкаже биографията на една човешка драма.

Ще припомним накратко съдържанието на Хамсуновия роман, който има за подзаглавие „Из записките на лейтенант Томас Глан“. И тъй главният герой, споменатият лейтенант, описва в записките си събития, станали с него преди две години, когато той се озовава на служба в едно малко северно селище; къщата, в която живее, е на самия ръб на гората и той заедно с кучето си Езоп по цял ден броди из нея, стреля по дивеч, колкото да се прехрани, и живее самотно и уединено. Един ден случайно среща дъщерята на местния търговец господин Мак — Едварда. Постепенно между тях пламва любов и те се срещат тайно от всички по горските пътеки. Но капризният и своенравен характер на Едварда, желанието ѝ да бъде независима и неуязвима намират израз в преднамерена и изкуствена грубост, които отблъскват и дълбоко разочароват Глан. Между тях започва една жестока игра на нерви, в която превес взема ту единият, ту другият. Едварда злоупотребява с непохватността на Томас Глан в светския живот и я използва, за да го направи смешен при всеки удобен случай. Това окончателно отблъсква от обществото и без това огорчения и затворен лейтенант. Единствената му утеха е гората, из която той броди понякога цели дни; тя единствена е в състояние да заглуши болката му, само в нея той

⁶ Фр. Шилер. Пос. съч., с. 577.

намира целебен лек за болките на душата си. Накрая не издържа и си заминава. Книгата завършва с други „записки“, в които става ясно по какъв начин загива Томас Глан. Загубил охота за живот, той заминава из горите на Индия да ловува. По пътя се запознава случайно с човек, чиято цел на пътуването е същата. Те заедно се заселват на Глан във всяко отношение, той се изпълва с ненавист към него. Веднъж Глан, който умишлено търси смъртта, го предизвиква, той стреля по него по време на лов и го убива.

Ще припомня и текста на стихотворението, за да улесня по-нататъшното следене на паралелния анализ.

ГОРА

Накрай полето, дето плавно излъчва слънцето стрели
и в марни валози потокът с вълни приспивни ръмоли,
меда на отдиha стаила дълбоко в девствени недра —
виши колонии непреклонни успокоената Гора.

Там дремят приказки старинни, там тае звънка тишина
и в безответните ѝ скути, като вълна подир вълна,
заглъхват хорове страсти на многогласото поле
и подслон верен в час вечерен намират морните криле.

И знае пътникът утруден, че в презнощ тръпните листа
с участен ромон ще му спомнят на миналото повестта,
взори низ глъхнали присои, далек от полски прах и дим,
пред него повтор ще въстава животът ласкав и любим,
а денем, лик когато свежда над примирената вода —
ще вижда прежните копнежи там мъдро спящи навсегда.

Че дълги дни към хубост явна в набег безцелен устремен
той вред в полето е настигал следите на предвечна тлен
и сам е свърнал — на Гората в съкровищните самоти,
последна радост да изведа, последна скръб да приюти. . .

Накрай полето, дето плавно излъчва слънцето стрели
и в марни валози потокът с вълни приспивни ръмоли,
меда на отдиha стаила дълбоко в девствени недра —
виши колонии непреклонни успокоената Гора.

Още в самото начало на „Пан“ има такова изречение: „... аз съм ей тук, в колибата, в Норвегия, до синора на гората“ (с. 272). Това „до синора на гората“ ще рече — пред прага на гората, на самия край на полето. Стихотворението започва също с уточняването: „Накрай полето. . .“ Нека се спрем на следващия израз: „... дето плавно излъчва слънцето стрели. . .“ от първия ред на стихотворението. Явно, че асоциацията е за едно ниско, северно слънце, което, както на много места в романа, се споменава, стои на хоризонта, почти допряно до земята. Думата „стрели“ не е случайна, при това „плавно“ предполага един по-спокоен, по-продължителен процес; слънцето не бърза, то бавно, „плавно“ „излъчва“ стрели. Тук могат да се имат пред вид и белите северни нощи, когато слънцето почти не слиза от небосклона през цялото денонощие. В „Пан“ за слънцето се говори твърде много и твърде любовно. „Когато виждам как изгрива слънцето — някаква необикновена нежна светлина ме пронизва от глава до пети“ (с. 275). Слънцето в романа постоянно се свързва с гората, то се споменава навсякъде заедно с нея, неотлъчно я следва по страниците. Ето защо,

преди да продължим с анализа, ще трябва да кажем няколко думи за ролята на светлината при описването красотата на природата, която има голямо значение в романа и е използвана много умело от Хамсун. Тя не присъствува никъде случайно, не е сляпо попадение. Чрез нея на гората е придадено друго значение, вдъхната ѝ е душа и смисъл. „Само чрез светлината — пише Владимир Соловьев — веществото се освобождава от своята застиналост и непроницаемост. . . Светлината или нейният безтегловен носител — ефирът — е първичната реалност на идеята като противовес на тегловното вещество — в този смисъл тя е начало на красотата в природата. Нейните по-нататъшни проявления са обусловени само от съчетанието на светлината с материята.“⁷ Както гората на Хамсун, така и гората на Дебелянов, към която слънцето „плавно излъчва“ своята светлина, не са мъртва и безмълвна материя в „елементарни форми на развитие“, в тях са възплътени не само идеите на авторите, но те са натоварени с драматизъм и дълбок смисъл, превърнати са в символи — материята е преобразена чрез „въплъщаване на друго, свръхматериално начало в нея“.⁸

В самия роман това е показано неведнъж: „Преди няколко дни над земята се носеше хладно и неприветно настроение, гнилите клони трещяха и враните се събираха на ята и грачеха. Това не продължи много. Слънцето бе близо. Една сутрин то изскочи иззад гората“ (с. 275). Навсякъде слънцето е издигнато в култ като главен носител на светлината и красотата, като главен двигател в одухотворяването на природата не само през деня, но и през нощта — поради местоположението. „През цялата нощ слънцето заливаше прозорците ми с ален блясък“ (с. 301). Или: „Допряно до земята, слънцето стои неподвижно пред очите ми. Нощта, целият кръгозор трептят от блясък. . .“ (с. 311).

Тази красота на природата, която така силно е поразила Дебелянов, непрекъснато е подклаждана от блясъците на изгряващото или залязващото слънце, на неговата светлина са нарисувани всички горски обитатели, насекомите, листата на дърветата, птиците, които пърхат между тях. Впечатлителното съзнание на Дебелянов е регистрирало нейната роля и не е пропуснало още първият ред на стихотворението да бъде коронован със слънчева светлина, която ще озарява и цялата идея на произведението му. „Красотата в природата — четем в статията на В. Соловьев — не е израз на всяко съдържание, а само на идеалното съдържание, т. е. тя е възплътена идея.“⁹ Целият първи куплет на „Гора“ с описанието на потока, който „ръмоли“ успокояващо и дори „приспивно“ в „марни валози“, споменаването, че гората таи в себе си „меда на отидна“, всичко това е призвано да утвърди още в самото начало на произведението ролята, която е отредена на гората в сложната и многопластова композиция на стихотворението. Дебелянов употребява израза „девствени недра“. Явно става дума за големи, необитавани, „девствени“ гори; тази дума едва ли би могла да се употреби за нашите български гори, в които българинът живее от векове, и особено като се има пред вид почти домашното му отношение към гората, което е много по-любовно и по-уютно. В този израз има нещо дистанцирано. Освен това тази гора не е каква да е — тя не е случайно описвана от поета, тя е Гора с главно „Г“, символ. Изразът „колони непреклонни“ ни отправя към северен тип гора, защото едва ли за всеки вид гора може да се каже, че тя извисява „колони“ — това най-добре приляга на високи борови гори, същевременно тази дума „непреклонни“ излъчва някаква сигурност, стабилност, солидност, някакво чувство за защитеност — за вярно убежище. В същност авторът по-нататък сам

⁷ Владимир Соловьев. Красотата в природата. — В: Слово и символ. С., 1979, с. 294.

⁸ Пак там, с. 289.

⁹ Пак там, с. 291.

дава това определение. То особено се усеща в думата „колони“, която явно замества „стволове“; колоната е нещо, което поддържа, подкрепя, което е символ на устойчивостта — пак същото чувство за сила и сигурност. Това определя ролята и облика на описваната Гора с главно „Г“ — тя изобразява, символизира едно вярно убежище, на което може да се разчита. В „Пан“ непрекъснато се споменава, че гората е голяма. Същото впечатление се създава и от стихотворението дори още от първите четири реда. Като прибавим и споменатата вече главна буква, става ясно, че това не е обикновена гора, а една единствена, точно определена гора, символ на природата изобщо — Гора. Така и у Хамсун гората не е просто гора, а спасение, убежище, любов и спокойствие.

Първият куплет завършва с определението „успокоената Гора“. Това предполага, че тази гора има предбиография, някакво предишно състояние, за което ние не знаем и което е предхождало това успокоение, в което ние заваряваме гората. Това за автора е една позната гора, чиято предистория му е известна, с която той е свикнал.

„Там дремят приказки старинни. . .“ — тук може би най-ясно личи отпращането към романа, защото направо се споменават така характерните за неговото повествование легенди — за Пан, Дидерих и Изелинда, за вградената от своя любим девойка. И това, че тези „приказки“ са наречени „старинни“, указва на факта, че те са много стари, древни, че става дума за предания или легенди. Вероятно тези толкова поетично разказани истории са впечатлявали силно Дебелянов не само поради невероятното си съдържание и уметелото им вплитане в тъканта на романа, но най-вече с чистия си, невинен романтизъм, с личната си философия. Разбира се, не бива да се подценява и фактът, че в нашия фолклор гората също е обиталище на предания, легенди и приказки. Това двойно насладване е родило израза „там дремят приказки старинни. . .“

На с. 275 в „Пан“ четем: „Тия тихи, слаби напеви в планината ми съкратяваха много часове, когато се случваше да седя така, загледан наоколо. Ето, мислех си, тая слаба безкрайна музика *звънчи* тук цяла вечност и *никой* не я *слуша* и не мисли за нея, но все едно, тя си *звънчи* тук през всичкото време. . .“ И малко по-нататък — на с. 326: „... *нежни съзвучия на безмълвието, звънтящи в моите уши*. . .“ На това стихотворението се обажда с „... там тае *звънка тишина*“. И тук поетът не си е позволил да опрости дори тишината, даже тя е сложна, „подробна“ по думите на Пастернак, в нея живеят различни звуци, всеки от които има някакво значение. Това е в унисон с цялостното по-сложно отношение на Дебелянов към природата, за което вече става дума.

Да се спрем на следващите редове в стихотворението:

... и в безответните ѝ скути, като вълна подир вълна
загълхват хоровете страстни на многогласото поле. . .

Изведнъж за гората е употребена думата „безответно“. Защо? Разгадката е проста — тук за пръв път гората като символ на природата и естественото е противопоставена на цивилизацията, чиято роля в стихотворението играе полето като антипод на гората. И тъй като става дума за „хоровете страстни на многогласото поле“ — т. е. за зова на цивилизацията, гората остава „безответна“. Страстният ѝ многогласен зов не интересува гората, тя не му отговаря, тя няма нищо общо с „полето“. Ето защо в нейното мълчание като във вълнолом се разбиват „вълна подир вълна“ и всички звуци, идващи от полето; тя не иска да ги разбере, нито да им отговори, тя стои по-високо от тях. Тук отново виждаме колко усложнено и дори на места зашифровано е истинското отношение на Дебелянов. Тъй като обича подтекста, „подводното течение“ в литературата, той и тук, както в повечето си произведения, го използва; при

това този образ на безответната и горда гора, която стои като вълнолом и прегражда пътя на вълните, идващи от полето, толкова му е харесал, че той дори си е позволил да използва отново думата „вълни“, която вече присъствувала в първия куплет — „и в марни валози потокът с вълни приспивни ръмоли...“ В думата „страстни“ също има скрит подтекст. Първо, тя носи оттенък на определено отношение. Това означава, че там, долу, сред хората, сред „многогласното поле“, има нещо, което много силно го привлича, то вика с много гласове и именно „вика“, защото иначе няма как да си обясним думата „хорове“. И на всичко това, което тъй силно зове долу, в града, сред цивилизацията, единствено гората може да противостои със своята безответност и сигурност; тук тя е изобразена като нещо, което закрива и възпира от връщане долу, в „полето“. Ето я личната тема на Дебелянов, която намираме в толкова много негови стихове: мечтата не просто да се избягва от града сред природата (което той самият е правил многократно)!, но и желанието да има нещо, което да те възпре от връщане назад (което той никога не е успял да постигне)!. Нека си припомним пак думите му: „Не ми се ходи в този проклет град, но няма де на друго място да се иде!“ Можем да си представим колко поетът е завиждал на Томас Глан, чието жилище и покрив са били в гората!

В „Пан“ на много места се говори за нея като за роден дом на Томас Глан. „Живее в гората — аз съм син на гората. Хубаво ми е там, ям, легнал на земята, а не седя, изпънат на стол; не прекатурвам чаши. В гората аз си позволявам всичко...“ (с. 285). И още: „Мила, добра гора, мой дом, мирна божия обител“ (с. 310). „Често вечер, когато се връща след лов в къщурката си, топлото чувство на домашна приветливост изпълваше цялото ми тяло, пропизваше душата ми със сладък трепет...“ (с. 272). „Топло чувство на признателност ме преизпълва, че мога да седя под такъв *верен заслон*.“ На това Дебелянов се отзовава само с един ред, който обобщава ролята на гората като сигурно убежище: „... и *подслон верен в час вечерен* намират морните криле“. А шом „пътникът“, за който става дума по-долу, може да намери там „подслон“, и то не какъв да е, а „верен“, значи просто там е домът му, т. е. той живее в гората. С това Дебелянов продължава пестеливото разказване на историята на един такъв горски човек, какъвто е Томас Глан. Дотук ние сме научили, че „полето“ много силно и страстно го привлича с нещо, че той живее в гората и тя е негов дом. Ясно се вижда какъв голям лирик е Димчо Дебелянов, щом е успял в осем реда не само да разкаже началото на една история, но и да даде израз на собствените си мисли и идеи, да покаже — наред с лирическия си герой — и своето отношение към вълнуващите го проблеми. Тук можем да направим сравнение в отношението към гората на Дебелянов и на Хамсун. Докато романистът не забравя да вмъкне в речта на Глан репликата, че в гората той не прекатурва чаши и си позволява всичко, което е едно доста директно и дори малко грубо противопоставяне между гората и полето, Дебелянов си е позволил чрез една вътрешна рима да сложи ударение върху това, колко надежден и верен е подслонът на гората, без да го противопоставя на цивилизацията. Именно наблягането на верността и сигурността прави излишно прякото противопоставяне на двата полюса. Виждаме, че подходът на Дебелянов силно се различава от този на Хамсун; той не е лишен от благородство и сдържаност, което предполага и едно разбиране на „противниковата страна“. Според мен това е по-мъдро и по-талантливо решение на ситуацията:

И зице пътникът угруден, че в презнощ тръпните листа
с учащен ромон ще му спомнят на миналото повестта...

Тъй като е употребена думата „пътник“, става ясно, че това не е човек, който седи или работи на едно определено място в гората, а е човек, който се дви-

жи, обикаля, „пътува“ из нея, и в същото време „утруден“, т. е. в това пътуване се състои работата му. (Излишно е да напомням, че Томас Глан е точно такъв.) И от друго се разбира, че този „пътник утруден“ явно живее в гората, защото се казва, че той *знае* какво ще му кажат горските листа „в презнощ“ — т. е. той няма тепърва да чуе това, той вече го *знае*, значи е имал време да го научи. Това говори за един установен начин на живот в гората за свикване с нейния живот и с нейните навици.

„... а аз запалвах лула и полягвах за час на одъра да послушам глухия мълвеж на гората“ — казва Томас Глан (с. 272). И на друго място: „По цялата гора се носеше някакъв шепот... Из цялата гора се носеше сякаш шепот от въпроси и отговори. Колко много неща можеха да се чуят“ (с. 282). „Еднозвучното шумолене и познатите камъни и дървеса говорят много на сърцето ми“ (с. 279).

„... с участен ромон...“ — пише поетът. Сякаш листата са били свидетели на нещо, те от своя страна знаят „на миналото повестта“ и я припомнят, т. е. този човек има минало в гората, той не е тук от вчера. Нека си припомним тайните нощни срещи между Глан и Едварда, нека не забравяме, че всички сложни криволиции на отношенията им са се осъществявали на фона на гората — тя е виждала всичко и *знае* всичко за тази горчива любов на Томас Глан. Нека присъединим към спомена и историята с жената на ковача — Ева, която загива по вина на Глан и която го обича силно. Дори и после, когато той се отправя за горите на Индия, тези спомени го преследват и го карат да страда.

... взори, низ глъхнали присои, далек от полски прах и дим,
пред него повтор ще въстава животът ласкав и любим.

Виждаме колко далеч стига Дебелянов в своята изобретателност спрямо думите, от какви дълбини на народния език вади той „присои“ и то „глъхнали“, как изясно ги съчетава помежду им. Тук не е без значение високата поетичност на езика на Хамсун, който даже и днес поразява с разнообразие и блясък на стила, а можем да си представим какво е означавало това в началото на века, когато изтънчеността и изяществото на литературния стил са били на върха на славата си. В първия ред на цитата има един важен ключ към идеята на Дебелянов — „далек от полски прах и дим“. Тук вече виждаме пряко противопоставяне на гората и полето като символ на всичко онова, което е извън гората и което ѝ противостои. Само далече от „полето“, от неговия „прах и дим“ може спокойно да се мисли за времето, когато животът е бил „ласкав и любим“, само гората може да напомни и да възкреси най-доброто у човека, от неговия живот. И двете думи — „прах и дим“ — са израз на нещо мръсно, неясно и тленно, още повече, че малко по-нататък поетът свързва полето с „предвечна тлен“. Но дори и в тези редове Дебелянов не си е позволил пряко да говори за двата полюса — цивилизацията и естеството; той им намира символи. Гората символизира всичко добро, което е запазено у човека като наследство от майката-природа, а полето — всичко онова, което отива от тези изконни и най-близки до човека закони на живота. В думите „прах и дим“ е вложено и друго значение за суетата на полето, за това, че всичко ще стане на прах и пепел, а тези „колони непреклонни“, които в най-висш смисъл символизират морала и вярата като подпора на духа, са единственото устойчиво и сигурно нещо, на което човекът може да разчита. Виждаме колко противоположни са характеристиките на двата антипода и колко внимателно, ненаатрапчиво и деликатно Дебелянов прокарва своята идея за разлика от директността и преднамереността на Хамсун в това отношение.

На с. 274 Хамсун е описал една морска буря. „Всичко се обръщаше в дим. Небето и земята се сливаха, морето се извиваше в чудати въздушни танци и рисуваше хора, коне и разкъсани знамена. Прислонен под скалната стряха, аз стоях свит и мислех за много неща. Душата ми се вълнуваше.“ На пръв поглед може да се помисли, че в стихотворението на Димчо Дебелянов е пропуснато морето като една трета стихия, която също може да участва в спора. Но ако по-внимателно се вгледаме в следните две стиха:

... а денем, лик когато свежда над примирената вода —
ще вижда прежните копнежи там мъдро спящи навсегда —

ще видим, че думите „примирената вода“ едва ли се отнасят за споменатата по-горе поточе. Пък и за водата на един поток трудно може да се каже, че се е усмирила, а още повече — „примирила“. Това понятие се употребява за нещо, което се бунтува, което може и да се разлюти, да се разпени — за по-голямо количество вода — за море или океан. Ето защо, когато Дебелянов пише „примирената вода“, той няма пред вид вече потока. Явно е, че тук присъства някаква голяма вода. Това е именно морето, „примирено“ след бурята; това е определение, успоредно на „успокоена“, отнасящо се до гората. „Примиреността“ явно е временно състояние. Малко преди описанието на морската буря, рисувайки спокойното море, Хамсун пише: „Зад островчетата, в тежък покой легеше морето. . .“ (с. 274). Думата „тежък“ идва да покаже, че този покой не е много нормален, той е някакво състояние, което не е най-характерното за тази стихия. Тук проличава още една разлика в похватите на Дебелянов и Хамсун. Докато романистът въвежда трета стихия, не по-малко силна и „природна“ — морето, и въпреки това отдава предпочитанията си на гората, за Дебелянов въобще не е необходимо явно да споменава тази стихия; той я скрива между редовете, отминава и мимоходом, пренебрегва я, за него тя въобще не може да бъде конкурент на гората. Това е плод на личното пристрастие на поета, което е лесно обяснимо, като знаем привързаността му към гората и пълното безразличие към морето: нито веднъж в спомените или писма не се споменава за него — явно то наистина изобщо не го е занимавало.

А това, че се споменават „прежните копнежи“, които вече са „мъдро спящи навсегда“, т. е. погребани, говори, че лирическият герой е човек не само с житейски и духовен опит, но и човек без илюзии. Човек, който знае какво може да очаква и какво следва да забрави или поне какво се мъчи да забрави. Това в еднаква степен може да се отнася и до самия Дебелянов, който се е опитвал да забрави немалко неща от личния си живот:

Че дълги дни към хубост вярна в набег безцелен устремен
той вред в полето е настигал следите на предвечна тлен. . .

Тук може би указанието за една конкретна биография, скрита зад редовете, е най-пряко и за подготвения читател то е твърде прозрачно. Като знаем, че Дебелянов е намирал сходство между собствените си преживявания и тия на Томас Глан, в горните редове той е успял да vyplъти не само част от биографията на Глан, но и собствения си горчив опит. Да не забравяме, че малко преди това започват да се рушат отношенията му с Иванка Дерменджийска, което за него е свързано с големи разочарования. По това време поетът е преживял вече и смъртта на Елена Петрунова, застреляна от баща си. Колко тежко е понесъл това Дебелянов, най-добре е описано от К. Константинов в спомените му. Еснафските претенции и съображения на И. Дерменджийска и неочакваната и трагична смърт на Е. Петрунова като съставки от духовната памет на поета несъмнено са участвували в написването на тези два реда. Безцелността на отношенията му с първата и смъртта на втората — напомняне за

тленността на човека — вече дълбоко са заседнали в съзнанието на Дебелянов и са търсили излаз.

Паралелни са и преживяванията на Глан. Отвършането на Едварда, стремежът ѝ да го унижи и осмее заради непохватността му, разочарованието от нея засилват презрието на лейтенанта към обществото, в което живеят толкова много Едварди. „Да, ти ходиш тук и изгаряш живота си заради някаква нищожна ученичка и нощите ти са преизпълнени с безплодни сънища!“ — ругае себе си Глан (с. 316). На друго място: „Потиснатото настроение ме владееше, сърцето ми безцелно размисляше за разни неща“ (с. 316). И още по-конкретно: „На земята пред мене лежи плитка сухи вейки от развалено птиче гнездо. И също като това гнездо, разорена, смачкана и стъпкана е душата ми“ (с. 319). Като добавим тук смъртта на Ева (за която Глан е виновен), картините на душевния живот съвпадат напълно. И той като героя на Дебелянов „дълги дни“ се е стремил към нещо, дори си е позволил „набези“, но те са се оказали „безцелни“, т. е. — стремежът му не се е увенчал с успех, не е постигнал целта си. Думата „набег“ дори говори за това, че той е бил нежелан там, където е отивал, неговите посещения не са били гостувания, а именно набези; набези вършат обикновено варварите и е ясно, че там, където той върши набег, го смятат за варварин, за недоद्याлан, за човек, който не може да се държи добре в обществото, за човек от по-долна ръка. Ето защо той е разочарован, ето откъде са дошли и „следите на предвечна тлен“ — това е намек за простосмъртното, дребнавото, еснафското, за нещо нетрайно и невечно, чийто „следи“ се намират „вред в полето“, оставени от хората. Тук също има едно недиректно противопоставяне на гората и полето, отново направено премерено и внимателно, по дебеляновски.

По-нататък в стихотворението четем:

... и сам е свърнал — на Гората в съкровищните самоти,
последна радост да изведа, последна скръб да приюти.

В „Пан“ намираме много адекватни изрази. Например: „А. . . аз завих встрани и тръгнах за в гората, за да се скрия от всички. . .“ (с. 291). „Аз завих встрани“ напълно се покрива със значението на думата „свърнах“. От текста става ясно, че героят „сам“, т. е. доброволно, по свой избор е приел гората като убежище, за което с такава любов е написано — „съкровищните самоти“. В това има една носталгия по плодотворната самота, която така жестоко е липсвала на Дебелянов в буйния въртоп на столичния живот. Това е израз на човек, който обича самотата. Освен това тук гората вече е извисена в ролята на единствено възможно убежище. „Поиска ми се да бъда у дома, далеч, в колибата си, дето само вятърът разговаря с мене“ — казва Томас Глан (с. 287). „Чувство на пълна изоставеност ме обзе“ — винаги е употребен този израз в случаите, когато Глан е между хората. „И аз се обърнах и забързах с големи крачки по-далеч от него, из гората“ (с. 305). „Стой, спри се за минутка — казах си аз, като стигнах гората“ (с. 316).

Последното изречение от записките на Томас Глан гласи: „Аз принадлежа на горите и самотията“ (с. 345). Вече стана дума за това, какво се случва по-нататък с него. Той загива в горите на Индия, убит от един почти непознат човек, с който го е събрал случаят. Дори бягството му толкова далеч от горите на Норвегия не му е помогнало да забрави преживелиците си там. Последната капка в чашата е едно писмо от Едварда, вече омъжена, която го вика да се върне при нея. И за да не направи това, пък и по много други причини той предпочита да умре.

Единственият намек, който намираме в стихотворението на Дебелянов за този трагичен край, е заключен в думите:

Именно в повторението на думата „последна“ се съдържа и подтекстът за края на Глан, за мрачния завършек на този човешки живот; с това се изчерпва и историята на лейтенанта, и биографията на преживяванията му. Мисълта за смъртта като лек повей, като тънка сянка на птица минава над светналата, тържествена Гора. И тъй както в природата всичко се повтаря с определен ритъм, тъй както нейните кръгове се затварят, така и Димчо Дебелянов по същите закони „затваря“ стихотворението с повторение на първия куплет: химн и възхвала на естеството, неизгребимо от „бедствията на културата“.

.....

Нека сега да поставим едно до друго двете произведения и да се опитаме да съпоставим отношението към природата и нейната красота у Хамсун и Дебелянов.

Безспорно идеята, която прокарва норвежкият романист чрез красотата на описваната от него гора, е идеята на антипода — гората като символ на природата е антипод на човешкото общество, другия полюс в големия, безпошаден спор между цивилизацията и естеството. За да може да му противостои, като докаже всички негови недостатъци и всички свои предимства, гората на Хамсун е винаги колкото може по-привлекателна, по-одухотворена, по-естествено място за живот на човека, отколкото обществото, където човешките отношения се рушат и самият човек се променя, защото у него остава все по-малко природа. Докато в гората Т. Глан се чувства щастлив и спокоен, способен да се радва и да плаче от любов над всяко стръкче и цветче, то „набезите“ му в обществото на себеподобните му донасят само огорчения и разочарования и довеждат до трагичната му смърт. При Хамсун двата полюса са противопоставени драстично, те не си правят отстъпки, не е проявено съмнение в достойнствата на единия и недостатъците на другия. В „Пан“ романтичният дух е по-силен, символиката — по-категорична; дори изборът на заглавието — горският дух, с който е сравнен Томас Глан, показва неговата насоченост и изразява характера му: това е една символична, приказна поема. Гората според Хамсуновото трактуване е моделът, в който всичко живо съществува в пълно разбирателство, в който животът е хармоничен и носи радост, подчинен е на непроменими закони и това го прави сигурен. Соловьев пише за красотата, че тя е „пълна свобода на съставните части в съвършеното единство на цялото“. Точно такава свобода Т. Глан има само в гората, само в нейното „цяло“ може да съществува спокойно частното му битие.

Подходът на Дебелянов е малко по-друг. Използувал в началото на стихотворението си светлината, за да облее описваната гора, той се връща към нея едва в самия му край. Привлекателността на онова, което символизира неговата Гора, не е постигната единствено чрез описване на красотата и уюта ѝ, както това е в романа. Поляризацията на Хамсун е по-външна, тя се гради на чисти антиподи; отношението на Дебелянов към проблема е по-сложно, не така епидермално, предимствата на естеството пред цивилизацията са по-сериозни, те се отнасят до съхраняването на човешката личност, на достойнствата ѝ. Символът, който използва Дебелянов, не е еднозначен; той е натоварен със задачата не само по своеобразен начин да спори със символите на Хамсун, но и да доведе до читателя цялата многозначност на проблема, чиято идея прокарва. От една страна, поетът слага директното заглавие „Гора“, което също спори с Хамсуновия „Пан“, а, от друга, по обичая си, той дълбоко зашифрова истинския подтик и истинското съдържание на стихотворението. Нека си спомним фразата от цитираното вече писмо до Г. Белев — „Още ми е мъчно за гората“. Казано е като за живо същество, за близък и скъп човек и приятел.

Озаглавявайки произведението си с еднозначното „Гора“, Дебелянов ревниво зашифрова обича си, надеждите и отчаянието, че те никога няма да се сбъднат. Освен това нека кажем накрая, че в това стихотворение има и жажда за вяра, тъй като „колоните“, в каквито са превърнати стволите на дърветата, твърде много напомнят за храм. Придружени от епитета „непреклонни“, те стават символ на непоколебимата вяра, по чиято загуба в себе си постът дълбоко е страдал.

Можем да заключим, че това не е първичното, предцивилизовано отношение към природата — това е едно култивирано отношение, отгледано под лъчите на същата тази цивилизация и затова много по-изстрадано и по-дълбоко. Трябва веднага да кажем, че феноменът на отношението на Дебелянов към естеството е ясен белег за узряването на една култура, по-точно за степента на нейната зрелост. „Докато сме били само деца на природата — пише Шилер, — ние сме били щастливи и свършени; ние сме се освободили и сме загубили и едно, и другото. Оттук произлиза двоен и твърде различен копнеж към природата, копнеж към нейното щастие, копнеж към нейното свършенство. *Загубата на първото оплаква само сентивният човек; за загубата на второто може да тъжи само моралният.*“¹⁰ Излизайки от тази мисъл на Шилер, бихме казали, че Дебелянов скърби именно за изгубеното свършенство, за размесените понятия и стойности, за грубата намеса на цивилизования живот в духовния свят на човека. Последствията от това негово разбиране виждаме във всичко — да вземем за пример само отношението към бащината му къща, към корените, към майка му. Всеизвестното му чувство за вина е също плод на това отношение — страхът на детето, откъснало се от майчиното лоно, очакването на наказание и възмездие, заради участието в грешния и разгулен живот в обществото на себеподобните си, където царят пороците и на всяка крачка те пресреща огорчение и разочарование дори от най-близките ти.

Отчаянието, с което Дебелянов страда по загубените свършенство и хармония, е отчаянието на блудния син, който знае, че е обречен никога да не се завърне. Разкъсан от противоречията на културата и цивилизацията, ожесточен жител в селенията на духа, той постоянно търси начин и повод да подложи на изпитание възможностите за връщане назад, в лоното на природата — за това недвусмислено говорят всичките му неуправляеми бягства в различни планини. Но накрая „тази малка и зла София“ с необясним магнетизъм отново и отново го връща при себе си, повлича го в буйните си въртопи и само от време навреме му дава възможност да подаде глава, за да вземе малко въздух. Това е естественият стремеж на духовния човек към връщане в утробата на естеството, едно високо стъпало в моралната му чувствителност. Нека си спомним как е охарактеризирал себе си като дух Ницше, който до такава степен се е чувствувал отпаднал от природата, че на висок глас е заявил: „Музиката е мой предшественик.“ Този човек на духа се поставя над музиката, която сам е определил като най-висше стъпало, „последно цветче“ в развитието на културата. „Духът е болест“ — казва Томас Ман в есето си за Гьоте и Толстой, като не пропуска да добави, че геният на болестта е много по-естествен за човека, отколкото геният на здравето. „Ние гледаме на природата така, както болният гледа на здравето“ — вероятно от тази мисъл на Шилер е поведо началото си заключението на Т. Ман. Цялото ревностно старание на Дебелянов да превъзмогне болестта на духа и да се върне към здравето на природата издава усилията на изтънчения човек, който се чувства вече отделен от тази природа и е минал през чистилицето на цивилизацията, но който от ада на ежедневието си обръща отчаян поглед към изгубения рай на естеството. И именно това

¹⁰ Фр. Шилер. Пос. съч., с. 589.

съдим по този поглед, можем да кажем, че той е характерен само за високоразвитите интелекти, в чийто духовен опит катарзисът на противоречията е важен съставен елемент. По него можем да съдим за нивото на развитие на културата и времето, към което този духовен свят принадлежи. Димчо Дебелянов като представител на своето време е ярък белег, красноречиво откровение за висотата и сложността на оня духовен климат, в който може да се роди и възмъжее подобен интелект. Защото — нека го признаем — трябва да си навлязъл твърде далеч в дебрите на културата и цивилизацията, за да имаш смелостта да ги усещаш като бедствие.

* * *

Наистина можем само горчиво да съжаляваме, че Димчо Дебелянов не е имал възможност да развие и осъществи докрай заложеното в него, че по малкото, което ни е оставил, можем да гадаем за онова, което щеше да притежава днес българската култура, ако той беше поживял още малко. Но сега, когато през безмилостното разстояние на времето обърнем очи към него, можем още по-добре да видим как се извисява в ясния, разреден въздух на ония висоти на духа, до които успя да се издигне с почти интуитивните си прозрения неговата поетична дарба през краткия му живот. Страшно е да си помислим колко още загадки очакват да бъдат разгадани, търпеливо мълчат под рехавата шума на годините и само чакат да минем оттам, за да прошумолят под стъпките ни. Страшно е също така да си признаем, че много често с твърде лека ръка като кръглите зърна на броеница за убиване на времето прехвърляме културното си наследство и не се вглеждаме в него, за да видим какво в същност държим в ръцете си. Трябват ни само любов и търпение и „интелектуална съвест“, както беше казал един философ, за да преодолеем инерцията и безразличието, защото те са страшните белези, симптомите на духовна нечувствителност, знак за закриване на някои сетива, без които създаването на сериозна литература е немислимо. А нашето литературно наследство заслужава и любовта ни, и търпението ни, и търсенията на нашата интелектуална съвест.